

ЛІРИЧНІ ПІСНІ ЛЕМКІВ ЗАКАРПАТТЯ В НОВИХ ЗАПИСАХ: ОСОБЛИВОСТІ МЕЛОДИКИ, РИТМІКИ, ВИКОНАВСЬКОЇ МАНЕРИ

Катерина Чаплик

УДК 398.83:316.343.43(477.87)

У статті розглянуто типові риси ліричних пісень лемків-автохтонів Закарпаття з погляду ритміки, мелодики та тексту. Аналіз базується на транскрипціях пісень, записаних автором 2006 року в Перечинському районі Закарпатської області: у с. Тур'я Бистра від І. Пічкара і Г. Романчак, у с. Зарічеве від фольклорно-етнографічного ансамблю «Лемківчанка» та в с. Порошково від Д. Степанюк.

Ключові слова: лемки, автохтони, ліричні пісні, секвенціювання, силабіка.

Typical features of the lyrical songs of the Transcarpathian Lemky-indigenes are considered in the article with a view to their rhythmic, melody and text. The analysis is based on the author's transcriptions made by I. Pichkar and H. Romanchak in Turia-Bystra village (Perechyn district, Transcarpathian Region), by the folk ethnographic company «Lemkivchanka» in Zaricheve village and by D. Stepaniuk in Poroshkove village in 2006.

Keywords: Lemky, indigenes, lyrical songs, sequentialization, syllabism.

У період, коли досить багато обрядових творів відходять у пасивну пам'ять, найчисельнішою в репертуарі лемків залишається група ліричних або так званих любовних (за класифікацією Ф. Колесси) пісень. Частина з них — це загальновідомі пісні, знані й улюблені по всій Україні, решта — пісні, які є в репертуарі лемків, словаків, поляків та моравських чехів. Але найбільшу частку складають оригінальні перлини суто лемківської народної поезії, які розглянемо в цій статті.

Основною ознакою ліричних пісень є осмислення буття крізь призму людських переживань, відтворення внутрішнього світу людини, поглиблений ліризм. У змісті ліричних пісень, зокрема й лемківських, передовсім

порушуються теми взаємної симпатії молодих людей, думки про одруження та всілякі перешкоди на шляху до сімейного щастя; суспільні явища, загальнонародні проблеми, пов'язані з історичними, економічними, політичними процесами. Невід'ємними їх ознаками є драматизм та емоційна напруга, викликана життєвим випадком.

Двадцять ліричних пісень ми записали у віддалених селах Тур'я Бистра та Зарічеве Перечинського району, що на Закарпатті від лемків-автохтонів — співачок Ірини Пічкара (1949 р. н.), Ганни Романчак (1947 р. н.) та фольклорно-етнографічного ансамблю «Лемківчанка», а також юної виконавиці Дарини Степанюк. Подаємо ці пісні у власній транскрипції¹:

Приклад № 1

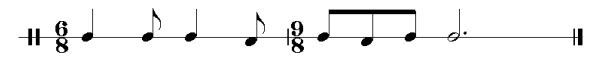
$\text{♩} = 72$

1. Ой, дів-чи - но, бі - ла чіч - ко, сні - ло ми ся тво - є лич - ко,
не так лич - ко, як ти са - ма, на па - пе - рі ма - льо - ва - на.

1. Ой дівчино, біла чічко,
Снило ми ся твоє личко.
Не так личко, як ти сама,
На папері мальована.
2. Твої браття говорили,
Жеби ми ся не любили.
Твої сестри так казали,
Жеби ми ся не пубрали.
3. Твоя мати — чарівниця,
Ще й велика розлучниця.
Розлучила рибку з водов,
Тепер хоче мене з тобов.
4. Мамко й няньку, любі мої,
Чом же щастя не є мені?
Ци такі куми тримали,
Що ми щастя не вбіцjali.
5. Ой піду я в гори-ліси,
Там я буду щастя ждати.
Там я буду щастя ждати,
А про недолю плакати.

На заваді кохання парубка та мріям про одруження стає родина дівчини. Душевну рівновагу й заспокоєння герої пісні шукає в природі.

Пісня мажорна, з типовими для західнослов'янського фольклору секвенціями в мелодії та розширенням діапазону пісні до інтервалу нони. Упродовж усього твору зберігається стала ритмічна схема

у тридольному розмірі. Структура строфи — репризна АВВА¹ з характерним закінченням мелодії на III щаблі.

Особливістю поезики жанру ліричних пісень є першорядне значення виражальних засобів, які передають витончені емоційні стани та впливають на людську уяву, схиляючи її до відповідних рефлексій.

Окрім поезики, лемківські ліричні пісні яскраво вирізняються за мовними ознаками, а саме наявними в тексті діалектизмами та запозиченнями з мов сусідніх народів, зокрема словаків, поляків. Широко в текстах пісень вживаються зменшено-пестливі іменникові деривати із суфіксами *-чик, -ечк, -ичк, -ц, -иц*, наприклад: *фраїречка, дверечка (дверка)*; імена героїв словакізуються:

Приклад № 2

$\text{♩} = 69$

1. Де ти і - деш, Я - ніч - ку, Я - ніч - ку, до за - гра - ди на - ко - сить тра - вич - ку.

Не за - пе - рай за со - бов две - реч - ка, бо я і - ду, тво - я фра - і - реч - ка.

1. Де ти ідеш, Янічку, Янічку,
До загради накосить травичку.
Не заперай за собов дверечка,
Бо я іду, твоя фраїречка.
2. Де ти ідеш, Гелено, Гелено,
До заградки накошено шено.
Не заперай ти дверка за собов,
Бо я іду, Гелено, за тобов.

На відміну від розспівних пісень Центральної та Лівобережної України, ліричні пісні лемків зберігають мелодіку силабічного типу, що полягає у відповідності одного, рідше двох тонів кожному складу тексту. Така мелодика притаманна музиці словаків, сербів, хорватів. Внутрішньоскладові розспіви трапляються тут украй рідко. Цю типову й для лемківського пісенного фольклору рису спостерігатимемо в усіх записаних зразках.

Приклад № 3

$\text{♩} = 120$

1. Ей, гой, ти-ли, ти-ли, ти - ли, хлоп - ці ня лю - би - ли,
 Ей, гой, ти-ли, ти-ли, ти - ли, лю - би - ли чо - ти - ри.
 Пер-ший лю - бив І - ван - ко, за ним Ва - сіль та Ян - ко.
 Ей, гой, че - твер - то - го м ма - ла, з хи - жі м го ви - гна - ла.

1. Ей, гой, тили, тили, тили,
 Хлопці ня любили,
 Ей, гой, тили, тили, тили,
 Любили чотири.
 Перший любив Іванко,
 За ним Василь та Янко.
 Ей, гой, четвертого м мала,
 З хижі м го вигнала.

2. Ей, гой, тари, тари, тари,
 Любили бет яри *.
 Ей, гой, тили, тили, тили,
 Любили чотири.
 Перша була Ганічка,
 Друга була Марічка,
 Ей, гой, третю м милу забув,
 Четверту з(о)ухабив **.

Незважаючи на обставини, драми та конфлікти, що переживають герої пісні, у мелодії лемківських пісень домінують лади мажорного нахилу, що підкреслюють оптимістичний, вольовий характер представників цієї етнографічної групи. Така особливість об'єднує всі вміщені в статті пісенні транскрипції із Закарпатської області.

Інша пісня — «Зелене пасолиня» (про дівчину, яка «ізтратила вінець через цілування») — за класифікацією Ф. Колесси належить до ліричних «про втрату вінка». Поведінку молодої пари односельчани осуджують, і тому, ніби ховаючись від сторонніх очей, дівчина каже: «Наша любов не пропала, наша любов буде, лем ся мало притаїла, би забили люди».

Приклад № 4

$\text{♩} = 96$

1. Зе - ле - но - є па - со - ли - ня во - да за - му - ли - ла.
 На - ша лю - бов не про - па - ла, лем ся при - та - і - ла.

* Бетяр (батир) – розбишака.

** Зохабити – покинути.

1. Зелене пасолина
Вода замулила.
Наша любов не пропала,
Лем ся притаїла.

2. Наша любов не пропала,
Наша любов буде,
Лем ся мало причаїла,
Би забили люди.

3. Ой Марічко цукрована,
Цукриком облита.
Кулькось була цілувана,
Тулкось будеш бита.

4. На потоці неє води,
Упила ї каня.

Ізтратила дівка вінець
Через цілування.

Ця пісня — коломийкового типу, складається із двох рівних періодів АА, силабічна схема — 4+4+6 [:4+4+6:]. У заключному кадансі використаний обернено-пунктирний ритм. Мелодія мажорна, амбітус сягає октави. Пісню виконували одноголосно.

У ліричних піснях «постійно присутня природа, яка “переживає” в унісон з ліричними героями, міцно пов’язана з ними емоційно»². Поєднання інтимного й побутового є однією з особливостей ліричної поезії.

Приклад № 5

1. Я па-ро-бок з ту-рян-ської до-ли-ни, мо-я рід-ня-го-ри й по-ло-ни-ни.
Ві-сім роч-ків я па-су яг-ня-та, ой люб-лю я ту-рян-ські дів-ча-та.
До-ли-на, до-ли-на, до-ли-на, то не дів-ка, що не ма-є фра-ї-ра,
то не фра-їр, що го дів-ка ли-ши-ла.

1. Я паробок з турянської долини,
Моя рідня — гори й полонини.
Вісім рочків я пасу ягнята,
Ой люблю я турянські дівчата.
Приспів:
Долина, долина, долина,
То не дівка, що не має фраїра,
То не фраїр [легінь], що го дівка лишила.

2. У долині кукуруза рясна,
Кажуть люди, же я дівка красна.
Там на горі виноград [яблука] збирають,
Там турянські дівчата співають.
Приспів:
Долина, долина, долина,
То не дівка, що не має фраїра,
То не фраїр [легінь], що го дівка лишила.

У виписці П. Сobotки із чеської газети, що зберігається в архівах ІМФЕ ім. М. Т. Рильського, читаємо: «Мимо всякої своєї нужди суть лемки людом сильним, веселим и

співолубним. Особливо жінки и дівчата співають майже безустанно... чи то жне, чи грабить сіно, чи доить корову, чи меле на жорнах — все лучить свою працю зі співом, и нема майже пори, в котрой не співалабы... Буває часом, коли дівчина заголосить пісоньку на яком пагорку, так зараз озва ся за нею друга гдєсь там в долині, а там трета, дальше четверта в лузі або в подворю, — и ціла околиця гомонить любым, голосным співом. Хлопці при роботі мало коли співають, хіба коли пасуть товар або забавляють ся, их спів єсть настрою больше лиричного, меньше сличного»³.

Під час експедиції на Закарпаття довелося нам побувати в мальовничому с. Зарічеве Перечинського району, у якому з 1985 року засновано музей під відкритим небом «Лемківська садиба». Методичну допомогу в його створенні, реставрації експонатів надали працівники Закарпатського музею народної архі-

текстури і побуту. Від односельців зібрано речі (сорочки, рушники, ікони), предмети побуту (кухонний металевий та глиняний посуд, горщики, глечики, миски, ступку, праску, лопату, кочергу, ложечник з дерев'яними ложками, колотівками, варіхами) тощо.

«Лемківська садиба» розташована на горбку Голиця, звідки відкривається чудовий краєвид Ужанської долини. Старовинна лемківська садиба із солом'яною стріхою під одним дахом об'єднує сіни, комору, стодолу (пелевню), хлів (стайню), хлівець. Навколо стайні розташована прибудова для зберігання сіна чи соломи. Уздовж переднього фасаду під стіною вимощена з кам'яних плит та вибита глиною підхижа.

Оскільки власник хати був столяром, майже всі меблі зроблені його руками — ліжка, різьблений стіл-скриня, лади, дерев'яна колиска. У 1988 році музеєві присвоєно звання «Народний музей». Для фахівців з України та інших країн музей став своєрідною базою для вивчення матеріальної та духовної культури лемків.

Щоб зберегти самоідентифікацію у вирі сильних глобалізаційних процесів, окрім хати-музею, лемки с. Зарічеве заснували фольклорно-етнографічний ансамбль «Лемківчан-

ка» (керівник — Г. Пекар). Близько тридцяти років учасники колективу зберігають і пропагують народні звичаї та обряди. Жінки збираються до старої хижі на прядки, згадують молоді літа, співають, жартують, вишивають і передають безцінний народний спадок молодому поколінню. Колектив активно бере участь у всіх культурно-просвітницьких заходах району, області та час від часу вирушає у віддаленіші поїздки до лемків на території Словаччини та Польщі.

Від «Лемківчанки» записано чимало пісень, серед яких є і ліричні: «Коли я руковав», «В Зарічеві рук гудаци не грали», «Чорний ворон піпку курить», «Хоть-бим косив, хоть-бим жав», «Коли я гусочки пасала» та ін.

У сучасних пісенних записах від лемків-автохтонів Закарпаття, зокрема в ліричних піснях, домінують розгорнуті мелодії гармонічного плану з модуляціями й відхиленнями в паралельну тональність. Розширення амбітуса пісень виникає за рахунок мелодичного секвенціювання, побудованого за принципом АА⁵ВА. Таким чином, діапазон сягає інтервалу октави й ширше, як у пісні «Коли я руковав»:

Приклад № 6

♩ = 80

1. Ко - ли я ру - ко - вав, ми - ла шат - тя пра - ла,
ко - ли я ру - ко - вав, ми - ла шат - тя пра - ла.
Я юй ся по - кло - нив, я юй ся пок - ло - нив,
я юй ся по - кло - нив, во - на за - пла - ка - ла.

З експедиційних досліджень

1. Коли я руковав, мила шаття прала. (2)
Я юй ся поклонив, (3)
Вона заплакала.

2. Я юй ся поклонив,
Дай Боже, дай Боже, (2)
А вна заплакала, (3)
Ой Боже муй, Боже.

3. Я юй ся поклонив на сивім конічку, (2)
А вна заплакала, (3)
Бо брала водичку.

4. Не плач, мила, не плач,
Заплачем обоє,

Як будуть різати (3)
Волосячко моє.

5. Волосячко моє, десь ся подівало, (2)
В сваяльській касармі (3)
Додолю падало.

У цій пісні спостерігається ще одна типова риса лемківського фольклору, зокрема використання багаторазових повторень віршів, піввіршів та силабічних груп. Такі повтори використовуються з метою подовжити тривання лаконічної лемківської співанки в часі й урізноманітнити її будову.

Приклад № 7

♩ = 92

1. В За - рі - чо - ві рук гу - да - ци не гра - ли,
бо па - роб - ці чор - ні чиж - ми не ма - ли.
На не - ді - лю, на не - ді - лю бу - дуть грать,
гей, бо па - роб - ці чор - ні чиж - ми бу - дуть мать.

1. В Зарічові рук гудаці не грали,
Бо паробці чорні чижми не мали.
На неділю, на неділю будуть грать,
Гей, бо паробці чорні чижми будуть мать.

3. Хто хоче мать в Зарічові фраїрку,
Мусить купить штири метри патличку.
Штири метри, штири метри і чвертку,
Гей, так буде мать в Зарічові фраїрку.

2. Ой яка ж я на свій розум шалена,
Все в ня бетяр, а його не [...]
Терас мушу на свой розум бановать,
Гей, моглисьме ся аж до смерти любовать.

Очевидно, під впливом угорського та словацького фольклору в ліричну лемківську пісню проникли пунктирні ритми й синкопи, які трапляються в різноманітних послідовностях і комбінаціях, приміром:

Приклад № 8

♩ = 100

1. Чор - ний во - рон піп - ку ку - рить, муй ся ми - лий твер - до жу - рить.
Най ся жу рить так му тре - ба, ми - ну - ла го мо - я кед - ва.

1. Чорний ворон піпку * курить,
Муї ся милий твердо журить.
Наї ся журить, так му треба,
Минула го моя кедва **.

2. Коли я йшла через хотар,
Возик мі ся роздоркотав.
Зберай міла колесочка,
Будеш моя фраїрочка.

3. Не буду ся оддавати,
Такої буду провбивати,
Буду рости, як тополя,
Чий ся верне моя доля.

4. Мила моя, будь здорова,
Мої гроші — не полова.
Бо полова — не пелевні,
Мої гроші — у кишені.

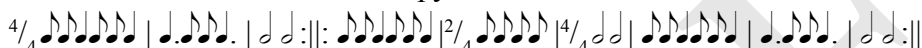
I. Ритмосхема пісні «Чорний ворон піпку курить»:

II. Ритмосхема пісні «В Зарічеві рук гудаци не грали»:

III. Ритмосхема пісні «Коли я руковав»:

Загалом у виконавській манері лемківських співаків широко побутують три типи: народна манера, яку характеризує насичений, гортанний звук із превалюванням грудного звучання в низькій теситурі, рідше — крикливий звук або звук з вібрацією; академічна манера, позначена опертим дзвінком звуком, вишуканістю звучання. Третій тип назвемо «спів для себе». Він вирізняється теплим, природним, ніжним, рівним, ненапруженим звучанням, не сильним, але проникливим та приємним для сприйняття.

Співачки із с. Тур'я Бистра виконували пісні в манері третього типу. Учасники фольклорно-етнографічного ансамблю «Лемківчанка» (13 осіб) співали в манері першого типу — насиченим народним звуком. Окрім жінок, у складі колективу було троє чоловіків, що особливо впливало на щільність і забарвленість загального звучання.

У записах пісень від лемків Закарпаття переважала сольна традиція, хоча в гуртовому виконанні траплялося тимчасове розходження голосів, а також рух консонантними терцієвими, секстовими та кварто-квінтовими інтервалами:

Приклад № 9

$\text{♩} = 60$

1. Ко - ли я йшов до ми - ло - ї, дріб - ний дощ па - дав.
Од ве - чо - ра до пів - но - ці під вік - ном сто - яв.

Ой дів - чи - нонь - ко, від - чи - ни вік - но,

Най з то - бо - ю по - го - во - рю, мо - є сер - день - ко.

* Піпка — люлька.

** Кедва — слава.

З експедиційних досліджень

На Закарпатті ми записали інтерв'ю від наймолодшої виконавиці (дівчинки 11 років) — Дарини Степанюк. Талановита співачка, відома у своїй місцевості, виконала значну кількість пісень. Серед них — дитячі, колядки, щедрівки, веснянки, обжинкові, пісні жартівливі й ліричні. Дарина займається співом з викладачкою музичної школи. Крім того, часто слухає, як виконують пісні мама, тато, односельці — бабусі із с. Порошково, і переймає

їхнє пісенне надбання, манеру та виконавський стиль.

Нами записано 16 пісень від Д. Степанюк, а саме: «Падали павуки» (старовинна дитяча ігрова), «Горі селом, долу селом», «Ей, голоску, голоску», «Співаю, співаю», «Заходить сонечко», «Ой дай, Боже, добрий час», «Ой з-за гори, з-за гори», «Вилетіла ластівочка», «Ей, горі йду, долу йду», «Співам співаночку», «Загуду, заграю», «А я малий птачок».

Приклад № 10

♩ = 104

1. Спі - ва - ю, спі - ва - ю, та й спі - ва - ти бу - ду.

Я сво-ю го-лов - ку, я сво-ю го-лов - ку сму - ти - ти не бу - ду.

1. Співаю, співаю,
Та й співати буду.
Я свою головку (2)
Смутити не буду.

2. Чом бим не співала,
Такам молоденька.
Та чей мі не плаче (2)
Дітина маленька.

3. Співайте, дівчата,
Голос премілений.
Бо вже не будете, (2)
Як будете жони.

Щоб наочно простежити типові риси вміщених у статті пісенних транскрипцій від лемківських автохтонів Закарпаття, об'єднаємо їх в аналітичній таблиці:

Пісня	Жанр	Лад	Амбітус	Ритміка	Структура вірша
№ 1	лірична	Dur	Ч.9	силабічного типу	(4+4 4+4) [:4+4 4+4:]
№ 2	лірична	Dur	Ч.5+IV	силабічного типу	(4+6 4+6) [:4+6 4+6:]
№ 3	лірична	Dur	Ч.4+IV	силабічного типу	(²⁺ 6+6 ²⁺ 6+6) [:(7+7) ²⁺ 6+6:]
№ 4	лірична	Dur	Ч.8	силабічного типу	(4+4+6) [:4+4+6:]
№ 5	лірична	Dur	Ч.8	силабічного типу	(4+6 4+6)2 R 3+3+3 [:4+7:]
№ 6	лірична	Dur	Ч.9	силабічного типу	(3+3+6)2 [:3+3+6 3+3+6:]
№ 7	лірична	moll	Ч.8	силабічного типу	(4+4+3)2 [:4+4+3 ¹⁺ 4+4+3:]
№ 8	лірична	Dur	Ч.5+IV	силабічного типу	4+4 4+4 4+4 4+4
№ 9	лірична	moll	Ч.8	силабічного типу	[:4+4+5:] 5+5 4+4+5:]
№ 10	лірична	moll	M.7	силабічного типу	[: 6+6:] [:6+6+6:]

Таблиця підтверджує сказане попередньо про перевагу мажорного мислення в лемківському фольклорі. Мелодії — переважно гармонічного складу з модуляціями й відхиленнями в паралельну тональність із застосуванням мелодичного секвенціювання, побудовані за схемою АА⁵ВА. Тоніка часто розміщується посередині звукоряду пісні. У кадансах подекуди використовується пощаблевий хід згори донизу. У всіх зразках домінує мелодика силябічного типу, внутрішньоскладові розспіви відсутні.

Структура віршів здебільшого 4+4; 4+6; 4+4+6; 6+6. У репрезентованих зразках наявні такі структури строфи: АВВС, АВВА, ААВА, АА, АВCD+R.

Пісенна культура лемків є невід'ємною частиною їхнього життя, тому носії охоче популяризують її та радо погоджуються на

спілкування та вивчення власного пісенного надбання. Висловлюємо подяку інформантам Ірині Пічкач та Ганні Романчак, Дарині Степанюк, а також Любі Пекар, яка посприяла нашій зустрічі з ансамблем та окремими виконавицями.

Значна кількість цікавих зразків лемківських ліричних пісень, що «виділяються своєю емоційною глибиною та художньою красою, ...мають важливу суспільно-виховну функцію, повчальну мудрість: відстоюють вірність у взаємовідносинах, збагачують душевним добром, сприяють естетичному розвитку»⁴, зібраних серед автохтонних лемків Закарпаття, свідчить про живе побутування в наш час пісенної традиції лемків, яка вносить розмаїття в єдину національну культуру України, будучи однією з найцікавіших частин української усної словесності.

¹ Пісенні транскрипції № 1; 5; 6; 8; 10 публікуються вперше й узяті з приватного архіву авторки статті.

² Пісні кохання / упорядкув. і передм. О. І. Дея. — К. : Дніпро, 1986. — С. 14.

³ Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. — Ф. 29-2, од. зб. 42, арк. 2.

⁴ Пісні кохання... — С. 20.